

EDEBİYATIMIZIN KLASİK DÖNEMİNDE AKSARAY ŞAİRLERİ VE AKSARAY'DA ŞİİR ORTAMI

*Murat AK**

Öz

Klasik dönemde Aksaray'da eser vermiş şairlerin en belirgin özelliği birçoğunun tasavvuf muhitlerinden çıkmış olmalarıdır. Bu dönemde şiirleri ile öne çıkan isimler çoğunlukla tasavvufi çevrelerin önemli şahsiyetleri olarak temâyüz ederler. Bu şairlerin çoğu şiir vadisinin dışında dinî ilimlerle de uğraşmış, bu alanlarda da eserler vermişlerdir. İlim sahasının önde gelen isimleri de olan bu şairlerin bir kısmının Türkçe gibi Arapça ve Farsça'ya da hâkim oldukları görülmektedir. Klasik dönemde Aksaray'da yaşamış şairler tarafından tasavvufî düşünce temelinde, çoğunlukla sanat kaygısı güdülmeksizin telif edilen şiirler, dinî ve hikemî hakikatlerin aktarıldığı araçsal metinlerdir. Bununla birlikte yaşanan dönemin sosyal problemlerinin dile getirildiği şiirler de mevcuttur. Bu çalışmada klasik dönemde Aksaray'da yaşamış şairler ve eserleri ele alınmış, elde edilen bilgiler doğrultusunda Aksaray'daki şiir ortamına ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Dönem, Aksaray, Şair, Şiir, Tasavvuf.

Aksaray Poets in Turkish Classical Poetry and Peotical Environment in Aksaray **Abstract**

Most prominent feature of poets who lived and composed in Aksaray is their relation with mystic circles. Many important poets in this era were prominent figures in these circles. These poets were also interested in religious sciences and they wrote books in these areas. It is known that some of these poets were writing poetry in

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muratak57@hotmail.com.

Persian and Arabic languages as well as Turkish. Poems written in classical period in Aksaray didn't mostly pursue artistic concerns but were instrumentals to transfer religious realities and wisdom. Besides, there are poems that express social problems of the era. In this paper, we will examine poets who lived in classical period in Aksaray and their poems and we will evaluate this information to present a general view of poetical environment in the city.

Keywords: Classical Period, Aksaray, Poet, Classical Poem, Mysticism.

GİRİŞ

Seyyah İbn-i Batûta 1331'deki Aksaray ziyaretinden sonra şehri, “*Burası Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biridir. Her yandan akarsular ve bağlarla çevrilidir. Şehirden üç kanal geçer, bunlar evlerin içinden akar. Şehrin içinde üzüm bahçeleri, bağlar ve bostanlar vardır.*” cümleleriyle tavsif eder.¹ Bir diğer seyyah Evliya Çelebi, fethinden sonra Aksaray'ın nice büyük evliyalara ev sahipliği yaptığı için birçok tarihçi tarafından “Salihler yeri” şeklinde adlandırıldığını söyler. Kılıçarslan'a taht merkezi olarak yapılan saray uzaktan bembeyaz görüldüğü için, tahtın bulunduğu bu şehre Aksaray denmiştir.² Milattan önce III. bin yıla kadar tarihi götürülen Aksaray³, Türklerin egemenliğiyle İslamlaşmıştır. Anadolu Selçuklu devrinde II. Kılıçarslan'ın dinî, ticarî ve sosyal tesislerle yeniden kurduğu Aksaray, daha sonra Karmanoğulları hâkimiyetine girmiş, sonra da 1397'de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Bu çalışma XIII. ve XIX. yüzyıllar arasına işaret eden ve edebiyatımızda klasik dönem şeklinde isimlendirilen zaman diliminde Aksaray'da yaşayan önemli şairler, dönemin edebiyat ortamı ve edebî eserleri hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir. Klasik dönemde Aksaray'da hangi şairler vardır? Hangi eserler ne tür bir içerikle telif edilmiştir? Bu sorulara cevap ararken karşılaşılan bilgiler doğrultusunda edebiyatımızın klasik döneminde Aksaray'daki şiir iklimi kendiliğinden tebârüz edecek, bu suretle ilgili dönemde Aksaray'daki edebî ortam, edebî eserler ve müelliflerine ilişkin tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Edebiyatımızda klasik dönem çok uzun bir zaman dilimini içeriyor ise de kaynaklar bu dönem Aksaray şairlerinin bir kısmına ilişkin çok detaylı bilgiler aktarmazlar. Bu şairlerden kiminin eserleri günümüze ulaşırken, kiminin sadece eser vermiş olduğunu bilmekle yetiniyoruz. Şairler ve eserleri hakkındaki ulaştığımız bilgiler şuarâ tezkirelerden ve biyografik kaynaklar tarafından nakledilmektedir. Şairlerin bir kısmının biyografisi ve eserleri hakkında detaylı bilgiye ulaşırken bir kısmı hakkında kaynaklarda yeterli bilginin yer almaması Aksaray'da klasik dönemin şair-

¹ Tancî, Muhammed, *İbni Batûta Seyahatnâmesi "Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr"*, Cilt I-II, Sadeleştiren ve Basıya Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 202.

² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (hz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, C. 3, s. 151.

³ Şahin, İlhan, “Aksaray”, *DİA*, C. 2, s. 291-292.

leri ve klasik şiiri hakkında derinlemesine tahlil yapmayı zorlaştırıcı bir durum olarak önümüzde durmaktadır. Bu sebeple bu çalışma çok detaylı bir edebî tahlile ve şairlerin poetikaları arasında yapılabilecek bir mukayeseye yönelmemiştir. Zira bunun için ne yeterince malzeme ne de bu döneme ait şiirsel bir çeşitlilik mevcuttur.

Klasik dönem Aksaray şairlerinin en belirgin özelliği birçoğunun tasavvuf muhitlerinden çıkmış olmalarıdır. Bu yüzden edebiyatımızda klasik dönem Aksaray şiiri diye atıfta bulunulacak bir şiirden bahsedilecekse, söylenecek olan bu şiirin tasavvufî düşünce temelinde gelişen bir şiir olduğudur. Tasavvufî düşünce temelinde gelişen bu şiirler dinî ve hikemî hakikatlerin aktarılması için bir araç görevi işlerler. Bu sebeple Aksaray'da bu zaman diliminde gelişen şiirler çoğunlukla sanat kaygısı güdülmeksizin ortaya çıkmış eserlerdir. Bu manzum eserlerde sanat kaygısından ziyade dinî, hikemî ve ahlakî öğretilere teşvik göze çarpmaktadır. Tasavvufî düşünce etrafında şekillenmiş klasik dönem Aksaray şairlerinin şiirlerinde, tasavvufî neşve ve cezbe kolayca fark edilmektedir.

Bugün elimizdeki veriler ışığında klasik dönemde Aksaray'da yaşamış şair sayısının çok olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte sayı itibarıyla çok olmasa da bu dönem şairlerinin ilim ortamlarının önde gelen simaları olmaları gerçeği vardır. Bu şairlerin çoğu şiir vadisinin dışında dinî ilimlerle uğraşmışlar, bu alanlarda da eserler vermişlerdir. İlim sahasının önde gelen isimleri de olan bu şairlerin şiirlerinde Türkçe gibi Arapça ve Farsça'ya da hâkim oldukları görülmektedir. Örneğin bu şairler arasında Aksaray'da yaşamış *Seyfeddin Muhammed Fergânî* gibi bir isim de yer alır. *Fergânî* her ne kadar bu çalışmanın içine dâhil edilmiş ise de, aslında onun divânını *Klasik Türk Şiiri* içine dâhil etmek doğru olmaz. Bütün şiirlerini Farsça olarak nazmetmiş olan *Fergânî*; zaman ve içerik konusunda klasik döneme geçiş sürecinde yer alan bir şairdir. *Fergânî* gibi klasik döneme geçiş sürecinde yer alan Aksaraylı diğer iki şair ise *Eminüddin İsâ Aksarâyî* ve *Emîr Şeyh*'tir. Bu çalışmada geçiş sürecinde yaşamış şairleri hakkında da bilgi verilecektir.

Burada belirtmemiz gereken bir diğer husus ise şudur: Aksaraylı büyük âlim *Cemâleddin Aksarâyî* bu çalışmanın içine dâhil edilmemiştir. Birkaç kaynak bize *Cemâleddin Aksarâyî*'nin şair olduğu bilgisini naklediyor ise de *Cemâleddin Aksarâyî* bir şair değildir. Zirâ elimize onun şiirlerine dâir hiçbir belge ulaşmamıştır. Onun şair olduğu bilgisini de eski kaynaklar değil günümüze yakın iki biyografik eser nakletmektedir. Konyalı İbrahim Hakkı, eserinde *Cemâleddin Aksarâyî* hakkında bilgi verirken, "*Cemâleddin Aksarâyî hekim ve şair mi idi?*" şeklinde ayrı bir başlıkta bunu değerlendirmiş ve onun bir şair ve hekim olmadığı tespitinde bulunmuştur.⁴ Bu çalışmanın konusu şairler olduğu için, *Cemâleddin Aksarâyî* aktarılan

⁴ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974, C. 2 , s. 2311.

bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın dışında bırakılmıştır. Cemâleddin Aksarâyî gibi bu çalışmanın içinde yer alması gerektiği düşünülebilecek bir diğer isim de İbrahim Aksarâyî'dir. Oğlanlar Şeyhi İbrahim lakaplı İbrahim Aksarâyî her ne kadar Aksaraylı olarak düşünülmüşse de, onun Aksarâyî nisbesini Aksaraylı olmasından değil İstanbul Aksaray semtindeki tekke hizmetinden dolayı aldığı zikredilmiştir.⁵ Aksarâyî nisbesi ile karşımıza çıkmış ise de İbrahim Aksarâyî de zikrettiğimiz sebepten ötürü çalışmanın dışında tutulan bir diğer isimdir. *Pîr Ali Aksarâyî* de çalışmaya dâhil etmediğimiz isimler arasında yer alır. İsmâil Ma'sûkî'nin babası, Bayramî Melâmî kutbu olan *Pîr Ali Aksarâyî*, hakkında bilgi aktaran çalışmaların bir kısmında tekke şairi olarak zikredilmiş ise de herhangi bir eserine ya da şiirine atıfta bulunulmamıştır. Pîr Ali Aksarâyî de Cemâleddin Aksarâyî ve İbrahim Aksarâyî gibi bu çalışmanın dışında tutulan isimler arasında yer alır.

Çalışmada tarihsel bir süreklilik içinde *Seyfeddin Muhammed Fergânî*yle başlayan, *Mustafa (Şeyh Mustafa Baba)* ile son bulan onüç şair yer almaktadır. Sonraki araştırmacılar tarafından bu onüç şaire tespit edilen yeni isimlerin eklenmesi muhtemeldir. Şairler hakkında ulaşılabilen biyografik bilgiler aktarılacak ve eserleri bugüne ulaşanların şiirlerinden örnekler verilecektir. Zikredilen şairlerin bir kısmının yaşadığı tarihe ilişkin bilgiler çok net olmasa da şairler hakkında bilgi aktarılırken kronolojik sıra esas alınmıştır. Çalışma, dönemi değerlendiren bir bölümle son bulur.

Klasik dönemde Aksaray coğrafyasında yaşamış ve edebi eser vermiş, bu çalışmada haklarında bilgi verilecek şairlerin isimleri şöyledir: *Seyfeddin Muhammed Fergânî*, *Eminuddin İsmâ Aksarâyî*, *Emir Şeyh*, *Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba)*, *Yusuf Hakîkî*, *Şeyh Mehmed Çelebi Cemâlî (Çelebi Halife)*, *Nûri*, *Pîrî Mehmed Paşa (Vezîr-i A'zam)*, *Hürrem Cemâlî*, *İsmâil Ma'sûkî*, *Ubeydî*, *Seyyid Hasan Rızâyî*, *Mustafa (Şeyh Mustafa Baba)*.

ŞAİRLER VE ESERLERİ

1. SEYFEDDİN MUHAMMED FERGÂNÎ

Mevlânâ'dan tevârüs eden, Anadolu Selçuklu döneminde Farsça olarak kaleme alınmış eserlerin oluşturduğu edebiyatı devam ettiren isimlerden biri de büyük şair ve edip *Seyfeddin Muhammed Fergânî*'dir. *Fergânî*'nin nereli olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte babasının yahut dedesinin Ferganlı olduğu kesindir. Elimizde doğum ve ölüm yıllarını tespit edebileceğimiz bir belge bulunmayan *Seyfeddin Muhammed Aksaray*'da ikâmet etmiş bir zâttır.

Günümüzde Anadolu Selçukluları dönemine ait bir kısım belirsizlik halen de-

⁵ Kemikli, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 21 vd.

vam etmektedir. Bu belirsizlik dönem içindeki karışıklık kadar, dönem hakkındaki tarihsel kayıtların ve bu dönemi kendisine çalışma alanı olarak seçmiş araştırmacıların görece azlığındandır. Seyfeddin Muhammed Fergânî de varlığından yakın zamanda haberdar olunmuş önemli isimlerden biridir. Bu büyük şairin varlığını merhum Prof. Dr. Ahmet Ateş'in öğrencileri ile birlikte yaptıkları bir araştırma vesilesiyle öğreniyoruz. 1959 senesinde Belleten'de neşredilen "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî" isimli bu çalışmada, Ateş öğrencileri ile birlikte Türkiye kütüphanelerinde bu zâta ait divânın nüshalarını bulmuş ve bizleri bilgilendirmiştir.⁶

İbrahim Hakkı Konyalı, Ahmet Ateş'in araştırmasından yola çıkarak bu şair hakkında bilgi verirken; Fergânî'ye ait divânın henüz Fergânî hayatta iken Aksaraylı bir zât tarafından kopya edildiğini söylemiş ve bu durumun Fergânî'nin Aksaray'da kesin olarak bulunduğu delil olduğunu dile getirmiştir. Yine başka delillerden yola çıkarak Fergânî'nin muhtemelen Aksaray'da müderrislik ve mürşitlik yapmış olabileceğini dile getirir.⁷ Konyalı, Fergânî ailesinin zorlayıcı bir sebepten ya da cihat amacıyla Anadolu'ya gelmiş olabileceklerinden bahseder. Zirâ, Anadolu Selçuklu hükümdarları bu gibi insanlar için mum ışığı olmuşlar ve bu ışık Doğu'dan pervânelerini çekmiş, onları Anadolu'ya getirmiştir.⁸

Fergânî'nin doğum ve ölüm yıllarını tespit edebilecek bir belge yoktur. Ateş'in şiirlerinden yola çıkarak yaptığı tespite göre o XIII. yüzyılda ve XIV. yüzyılın başlarında Aksaray'da yaşamıştır.⁹ Fergânî'ye ait yaklaşık 10500 beyitlik hacimli bir divân bulunmaktadır. Fergânî'nin Farsça olarak kaleme alınmış divânı sadece edebiyat açısından değil XIV. asrın başlarında Anadolu halkının acı, sıkıntı ve ıstıraplarını dile getirmesi açısından da büyük bir kıymet taşımaktadır.¹⁰ Fergânî bu divânda daha çok gazel formunda tasavvufî şiirler dile getirmekle birlikte, devri ile ilgili hiciv ve nasihatvârî şiirleri de mevcuttur. Fergânî bir kaside şairi değildir. Yazdığı kaside tarzındaki şiirler, methiyeler değil tasavvufî ahlâkî şiirlerdir. Devri ile alakalı bazı şiirlerinde Moğol istilâsından sonra Anadolu'da halkın karşılaştığı felâketleri işlemiş, zâlim vâli, emîrleri, maliye memurlarını ve vakıf mütevellilerini şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir.¹¹ Sûfî bir şair olan Fergânî'nin şiirleri son derece akıcıdır. Gazellerinde diğer büyük şairler gibi aşkı konu edinir. Onun şiirinde Fârisilerin büyük şai-

⁶ Prof. Dr. Ahmet Ateş öğrencileri ile birlikte yaptığı bu çalışmada Fergânî hakkında ulaşılabilen bilgilerin hepsi aktarılmaya çalışılmıştır. Ateş çalışmanın sonunda Fergânî'nin *Divân*'ında yer alan Farsça şiirlerinden bir seçki sunar. Bu çalışma için bk. Ateş, Ahmet, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî", Belleten, Cilt: XXIII - Sayı: 91 - Yıl: 1959 Temmuz, s. 415-456.

⁷ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2649-2653.

⁸ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2650.

⁹ Ateş, Ahmet, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî", *Belleten*, Cilt: XXIII - Sayı: 91 - Yıl: 1959 Temmuz, s. 424.

¹⁰ Ateş, Ahmet, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî", s. 415.

¹¹ Ateş, Ahmet, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî", s. 423.

ri Sâdî'nin etkisi görülür. Ateş'e göre yine bazı şiiirleri ifade tarzı bakımından Hâfız'ı hatırlatmaktadır.¹²

Fegânî'nin şiiirleri dönemin karmaşasından dolayı bazen bedbinlik gösterir. O döneminin dert ve sıkıntılarını bazen hicvederek bazen de yererek sıklıkla dile getirmiştir. Ateş'in çalışmasında Fergânî'den naklettiği bir beyit şöyledir:

ایا قاضی حیلت کر حرام آشام رشوت خور
که بی دینی است دین تو و بی شرعی شعار تو

“Ey hile yapan, haram tadan ve rüşvet yiyen kadı! Dinin dinsizlik, şiiârın ise şeriatsızlıktır.”

Fergânî, muhtemelen döneminde gördüğü problemlerden yola çıkarak medrese âlimi için şunları söylemiştir:

ای بدستار و بجه کشته اندر دین امام
ترك دنیا کن که نبوذ جبه و دستار دین
ای لقب کشته فلان الدین و الدنيا ترا
ننگ دنیای و از نام تو بوزه عار دین
بحث و تکرار از برای دین بوذ در مدرسه
وز تو آنجا فوت شد ای عالم مختار دین

“Ey sarık ve cübbe ile dinde imam olan, dünyayı terk et! Çünkü cübbe ve sarık din değildir. Ey lakabı ‘Fülânü’ d-dünyâ ve ‘d-dîn’ olan, sen dünyanın ârısın ve dünya senden utanmaktadır. Medresede yapılan araştırma ve derslerin tekrarı dine dâirdir. Halbuki ey seçilmiş âlim din orada öldü!”

Şiiirlerinde aşkı olduğu kadar yaşadığı dönemde insanların başına gelen felâketleri, zulümleri, haksızlıkları dile getirmiş olan sûfî şiiir Fergânî'yi Farsça yazmış büyük şiiirler arasında zikretmek doğru bir tespit olacaktır.

2. EMİNÜDDİN İSÂ AKSARÂÿİ

İbrahim Hakkı Konyalı, Aksaray tarihinde İsâ'yı Aksaray şiiir ve bilgini başlığı altında anlatır. Şiiir İsâ'nın doğum yılı ile ilgili bir bilgi yoktur.¹³ H. 728, m. 1327 senesinde vefât etmiştir.

¹² Ateş, Ahmet, “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şiiiri: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî”, s. 425.

¹³ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kıtabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2 , s. 2462.

Konyalı, İsa'nın Hüsrevşahoğullarından İsmâil'in oğlu olduğunu *Envârü'l-efkâr* ve *Şerh-i Lübbü'l-elbâb* isimli iki kitabının olduğunu yazmıştır. Osmanlı Müellifleri'nde Aksaray'da neşet eden isimlerden İsmâil b. İsa tarafından h. 727 tarihinde *Menâr*'ın şerhinin ikmâl edildiği dile getirilir.¹⁴ Yine Aksaray'a ait bir yayından Eminuddin İsa'nın, Hanefî fakihlerinden Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmed'in *Kenzü't-dekâ'ik* isimli meşhur eserine bir şerh yazdığını ve bu esere de, *Keşfü'l-Hakâik fi şerhi Kenzü'd-dekâ'ik* ismini verdiğini öğreniyoruz.¹⁵

Aşağıda verilen beyitler Eminuddin İsa'ya ait olarak nakledilmiştir:

İsmâil destânı hod budur yakîn

Mevlânâ ve Sultan Veled dürür şehidin

Çelebi Gül Şeyh Süleyman bülbülü

Aksaraylı Isî bunların kulu

Bunların aşkına hatm olsun kelâm

Ver salavât Mustafâ'ya ve's-selâm

3. EMÎR ŞEYH

Konyalı, tarihinde bize asıl adı Hasanoğlu Emîr-i Meşâyih olan Emîr Şeyh'in h. 757 / m. 1356 yılında vefat ettiğini söyler. Hasanoğlu Emîr-i Meşâyih halk dilinde Emir Şeyh ismini almıştır.¹⁶ Doğudan gelmiş Aksaray'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Türkçe şiirlerinde Hasanoğlu mahlasını kullanan Emîr Şeyh, Farsça şiirlerinde de Pûr Hasan mahlasını kullanmıştır.

Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde "Cengiz istilâsının doğurduğu göçler ve meydana gelen yeni soylar neticesinde teşekkül ettiğini zannlediğimiz daha sonraya ait lehçenin en eski mahsûlü olarak, H.700 (M. 1300-1301) tarihlerinden önce mutasavvifâne şiirler yazmış ve yalnız kendi sahasında değil, lehçe benzerliği bakımından Anadolu'da da büyük bir şöhret kazanmış olan meşhur mutasavvif Hasanoğlu'nun şiirlerini biliyoruz." diyerek Emîr Şeyh'ten bahsetmiştir.¹⁷ Köprülü devamında mutasavvifâne Farsça şiirler yazmakla tanınmış bu şairin hece vezniyle Yesevî tarzında şiirler de yazmış olabileceği hükmünde bulunur ve fakat şiirlerinden elimizde hiçbir kalıntı kalmadığını da belirtir.

Devletşah Tezkiresi'nde bu şairin Azerbaycan ve Rûm'da hayli şöhret kazandı-

¹⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Bizim Bürü Basımevi, Ankara 2000, C. 1, s. 265.

¹⁵ *Aksaray ve Cemâleddîn-i Aksarâyî Sempozyumu*, Aksarayî Vakfı Yayınları, Aksaray 1994, s. 19-20.

¹⁶ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2369 vd.

¹⁷ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 9. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 181 vd.

ğđ dile getirilir. Devletşah'ın verdiği bilgilerden Emîr Şeyh'in Şeyh Radiyyü'd-dîn Alî'nin hulefâsından Şeyh Cemâlü'd-din Ahmed Zâkir'in müridi olduğunu öğreniyoruz.¹⁸ Köprülü Devletşah'ın verdiği bilgilerden Emîr Şeyh'in XIII. asrın sonu veya XIV. asrın ilk senelerinde şöhret kazandığına hükmeder.¹⁹

Devletşah, şairlikte mükemmel bir zât olduğunu söylemiştir.²⁰ Hekîmâne Farsça şiirler yazmış büyük mutasavvıf Emîr Şeyh'in elimize ulaşan Türkçe şiiri bulunmamaktadır. Devletşah Tezkiresi'nde Pür Hasan'a (Emîr Şeyh) ait Farsça bir gazel Prof. Dr. Necati Lugal tarafından şu şekilde dilimize çevrilmiştir:

Benim sevgilim şuh ve merhametsiz çıktı, ne yapayım

Onun düşüncesi benim sabır ve kararımı elden aldı, ne yapayım!

Âh ve zâr ettiđimden halk bana serzenişlerde bulunur.

Ben yüreği yanık zâr ve biçare bir aşığı, ne yapayım?

Benim ay yüzlü sevgilim bir gün çıkıp gelmedi.

Ben geceleri sabahlara kadar yıldızları saymayı da ne yapayım?

Sevgilim gönlümü alıp götürdü ve hiç benim gönlümü hoş etmekle meşgul olmadı.

Ondan fariğ oldu ben gönülsüz ve yârsız kaldım, ne yapayım?

Sevgilimin gamı benim halimi alt üst etti, buna ne ilaç olur?

Aşktan işim gücüm perişan oldu, ne yapayım?

Sevgilim Tanrı gibi iki cihanda güzel yüzlüdür,

Ben de Pür Hasan'ım, onu sevmeyeyim de ne yapayım?

4. ŞEYH HAMİDÜDDİN AKSARÂÎ / SOMUNCU BABA

Kaynaklarda Hamîdüddin-i Hamîd, Hamîdüddin-i Aksarâî, Somuncu Baba, Ebû Hamîd, Şeyh Hamîd, Hamîd bin Musâ şeklinde geçen bu büyük zâtı İsmail Hakkı Konyalı, tasavvufçu, vaiz, ergin ve bilgin başlığı ile tavsîf etmiştir.²¹ Şeyh Hamîdüddin Aksarâî Bursa'da bulunduğu sırada, fırında pişirerek somun sattığı için Somuncu Baba lakabıyla şöhret bulmuştur.²² Kemal Ümmî'nin bir mersiyesin-

¹⁸ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, (çev. N. Lugal), MEB Basımevi, Ankara 1963, s. 341.

¹⁹ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 182.

²⁰ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, s. 341.

²¹ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2408.

²² Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i*
→ →

den asıl adının Abdullah olduğu anlaşılan Şeyh Hamîdüddin'in birçok kaynakta Kayseri'de dünyaya geldiğini söylenmiştir.²³ Doğum tarihi yaklaşık 1330 olarak zikredilmektedir. Mesnevî şârihlerinden Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l Fuâd* adlı eserinin bir bölümünde Şeyh Hamîdüddin'i anlatmış ve Sarı Abdullah'a ait aşağıdaki beyit bu büyük zâta dâir söylenmiştir:

Çünkü geldi mülk-i Rûm'a cânib-i Şark'tan Hamîd
Halk-ı Rûm'a oldu zâtı ser-be-ser zıll-i medîd

Bu beyte dayanarak bazı araştırmacılar onun Şark'tan gelerek Kayseri'ye yerleştiğini, bazı araştırmacılar da babasının Türkistan'dan Kayseri'ye yerleştiğini söylemektedirler.²⁴ Şeyh Hamîdüddin ilk öğrenimini babası Şeyh Şemseddin Musâ'dan alır. Daha sonra eğitimi tamamlamak için Şâm'a gider. Burada Hankâh-ı Bâyezidiyye'ye intisâp eder. Daha sonra içindeki ilim ve irfan arzusu onu Tebriz yakınlarında bir köy olan Hoy'a, Alâeddin Erdebilî'ye götürür. Şeyhin yanında aradığını bulan Şeyh Hamîdüddin kısa sürede kendine seçkin bir yer edinir. Şeyhi onu öğrendiği sırları aktarması için Anadolu'ya gönderir. Manevî sırları taşımak için Şeyh Hamîdüddin Bursa'ya yerleşir. Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'da küçük bir eve yerleşen Hamîdüddin dağdan kestiği odunlarla fırında ekmek pişirir ve çarşıda "Müminler, somunlar" nidalarıyla bu ekmekleri satar. Bu şekilde hiç kimse, ilim ve irfan sahibi olduğunu fark etmez ve Somuncu Baba, Somuncu Koca diye bilinen, lezzetli somunlar satan bir ihtiyar olarak şöret bulur. Bu sırada Yıldırım Bâyezid'in Bursa'da yaptırmakta olduğu Ulu Cami'nin inşaatı tamamlanmıştır. Cami bir Cuma günü ibadete açılacaktır. Padişah açılış gününde namaz kıldırması, vaaz edip nasihat etmesi için Buharalı Emir Sultan'ı davet eder. Emir Sultan devrin büyük âlimlerinden Şeyh Hamîdüddin'in orada olduğunu ve o varken bu görevi almasının uygun olmayacağını kendisine atfedilen şu sözlerle dile getirir: "*Gavs-ı a'zam şu anda bu şehirdedir, onların mübarek varlığı varken halka nasihat ve hitabet etmeyi bize teklif etmek münasip değildir.*" Emir Sultan bu sözleriyle Somuncu Baba'nın kim olduğunu halka ve padişaha ifşa etmiş olur. Bu suretle görevi üslenen Somuncu Baba, o Cuma günü irâd ettiği vaazında, Fatihâ sûresini yedi farklı şekilde tefsir etmiş ve herkesi derin ilmiyle etkilemiştir. Mehmet Tâhir bu ilk hutbeyi "*Emir Sultan Hazretlerinin delâletiyle Bursa câmi-i kebîrinde ilk defâ hitâbet eyledikleri zaman uluvv-i kadr ve menziletleri tezâhür eylemişdi.*" ifâdeleriyle anlatır.²⁵ Padi-

→ →

Müellifin Fihristi, C. 1, s. 55.

²³ Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, C. 37, s. 377-378.

²⁴ Cunbur, Müjgân, "Hamidüddin-i Aksarayı", *Aksaray'da Yunus Emre ve Somuncu Baba*, Aksaray Valiliği Kültür Yayınları, Aksaray 1995, s. 29.

²⁵ Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 1, s. 55-56.

şah'ın arzusu üzere daha sonra Bursa'da vaazlarına devam eden Somuncu Baba'nın şöhreti çokça artmış fakat bu büyük zât insanların kendisine olan aşırı ilgisinden rahatsız olmuştur. Bir gün kimseye haber vermeksizin "artık buralarda durulmaz" diyerek sessizce Bursa'dan ayrılmıştır.

Somuncu Baba'nın Bursa'dan ayrıldıktan sonra Adana'da Ceyhan ırmağının kenarında bulunan Sis Kalesi'nin yakınındaki bir köyde Nebî Sûfî adında birinin evine yerleştiği zikredilir. Bir süre bu evde kaldıktan sonra Şam'a gitmiş, oradan da Hac için Mekke'ye geçmiştir. Hac dönüşü Nebî Sûfî'yi de yanına alarak Aksaray'a yerleşmiştir.²⁶ Ömrünün kalan kısmını sade bir şekilde Aksaray'da geçirmiş ve Aksaray'da vefat etmiştir. Aksaray'da Ervâh Kabristanında medfûn olan Somuncu Baba'nın vefat senesi Osmanlı Müellifleri'nde 815 h. / 1412-1413 m. olarak zikredilmiştir.²⁷ Asıl kabrinin Malatya'nın Darende ilçesinde olduğu konusunda farklı bazı görüşler olsa da hayatı hakkında bilgi veren eski kaynaklarda böyle bir konudan bahsedilmez.²⁸ Aksaray'ın yine büyük sûfî ve âlimlerinden olan Yusuf Hakîkî'nin babası olan ve birçok önemli ismin şeyhi ve hocası olan Şeyh Hamîdüddîn, kendisinden sonra postunu en önemli mürîdi olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye bırakmıştır. Oğlu Yusuf Hakîkî buna kısa süre içerlese de babasının işi ehline vermeli nasihatıyla durumu idrak etmiş ve o da Hacı Bayrâm-ı Velî'ye mürîd olmuştur. Şeyh Hamîdüddîn, Hacı Bayram-ı Velî'nin de aralarında bulunduğu birçok ismi yetiştirmiştir. Zâtın tasavvuf adâbı ve edebini hadislerle açıkladığı *Şerh-i Hadis-i Erbaîn*, *Zikir Risâlesi* ve *Silâhu'l murîdîn* isimli üç eseri mevcuttur. Bununla birlikte kaynaklarda Şeyh Hamîdüddine atfedilen bu eserler hakkında bilgi verilmemesi ve bu eserlerin eldeki nüshalarının geç tarihli olması aidiyet konusunda şüphe uyandırır.²⁹

Şeyh Hamîdüddîn'e ait çok fazla şiir mevcut değildir. Birkaç şiiri de diğer mu-tasavvıf şairlere ait şiirler gibi tasavvufî düşüncenin etkisini taşır. Şiirlerinin azlığı nispetinde kendisi şair olarak da tavsîf edilmemiştir. Daha ziyade sûfî, bilgin, şeyh, arif bir zât olarak bilinen Hamîdüddîn'e ait dörtlüklerden oluşan aşağıdaki şiiri aktarmakla yetiniyoruz:

Senden dolu iki cihân
Oldum zuhurundan nihân
Ger bulayın seni ayân
Ya Rab n'ola halim benim

²⁶ Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, C. 37, s. 377.

²⁷ Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, C. 1, s. 55.

²⁸ Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, C. 37, s. 378.

²⁹ Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, C. 37, s. 378.

Dilde kanaat olmaya
 Zühd ile tâat olmaya
 Senden hidayet olmaya
 Ya Rab n'ola halim benim

Şol gün ki mizan kurula
 Hak kapısında durula
 Halayık oda sürüle
 Ya Rab n'ola halim benim

Ağlarım işte zâr ile
 Kaldım diriğ ağyâr ile
 Bilişmedim sen yâr ile
 Ya Rab n'ola halim benim

Hamîdî'nin gözü yaşı
 Doldurur dağ ile taşı
 Bilmem nidem garip başı
 Ya Rab n'ola halim benim

5. YUSUF HAKİKÎ

Kaynaklarda Baba Yûsuf, Yûsuf Hakîkî Baba, Baba Yûsuf Hakîkî, Şeyh Yûsuf; halk arasında ise Hakîkî Baba ve Gül Baba olarak bilinir.³⁰ Yusuf Hakîkî'nin nerede ve ne zaman doğduğu hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ölüm tarihini Akgündüz 894 h. / 1486 m.³¹, Boz ise 893 h. / 1485 m. olarak vermişlerdir.³² Yusuf Hakîkî Somuncu Baba adıyla meşhur Şeyh Hamîdüddin'in oğludur. Başta babası olmak üzere din büyüklerinden dersler almış ve şeyhlik makamına kadar yükselmiştir. Kaynaklarda onun Hac-ı Bayrâm-ı Velî'nin talebesi olduğu ve Aksaray'da Bayramiye Tarikatı'nın öncüsü olduğu söylenir. Yine onun Erdebil, Konya ve Aksaray medreselerinde ilim tahsil etmiş olabileceğinden bahsedilmiştir.³³ Osmanlı Müellifleri'nde Yusuf Hakîkî'nin, ilim ve irfan sahibi bir zât olduğu zikredilmiş ve

³⁰ Boz, Erdoğan, *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*, T.C. Aksaray Valiliği, Ankara 2009, s. X.

³¹ Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi*, İstanbul 1995, s. 161.

³² Boz, Erdoğan, "Yûsuf-ı Hakîkî", *DİA*, Ankara, C. 44, s. 10.

³³ Boz, Erdoğan, *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*, s. X.

Hakîkî-nâme isimli divânının, *Mahabbet-nâme* ve *Metâlî'ul-İman* isimli eserlerinin olduğu söylenmiştir.³⁴

Ali Çavuşoğlu tarafından Yusuf Hakîkî'nin *Tasavvuf Risâlesi* isimli eserinin içeriği üzerine yapılan bir çalışmada Türkiye Kütüphanelerinden, özel kütüphanelerden ve yurt dışı kütüphanelerden tespit edilmiş Hakîkî'ye ait yedi eserin olduğundan bahsedilir. Bu eserler: Hakîkî'ye ait olan *Hakîkî-nâme* olarak bilinen divân; *Mahabet-nâme* isimli tasavvûfî ve ahlakî konuları içeren bir mesnevî, tasavvufa dâir mensur bir eser olan *Tasavvuf Risâlesi*, Yusuf Hakîkî'nin babası Şeyh Hamîdüddin'in Hadîs-i Erbaîn'ine yazdığı şerh; terceme eser niteliğinde olan *Metâlî'ul-İman*; son olarak da *et-Tesnîm* ve *er-Rahîk el-Mahtûm* isimli eserlerdir.³⁵ Çavuşoğlu çalışmasında bu eserler hakkında bilgi verdikten hemen sonra, son iki eserin Kahire'de Hidiviye Kütüphanesi'nde bulunduğunu, fakat bu eserlerin katalogda belirtildiği şekilde varlıkları, içerikleri ve hacimlerinin henüz tespit edilemediğini söyler.

Süfî şairlerin genelinde görülen durum Yusuf Hakîkî için de geçerlidir. Şair divânındaki şiirleri kaleme alırken sanat endişesi taşımamıştır. Sıklıkla dinî-tasavvufî telkinlerin ürünü olan şiirlerinin yer aldığı divânda, Hakîkî'nin yer yer içinde yaşadığı dönemin siyâsî ve sosyal konularına değindiği de görülür. Divânından şairin Arapça, Türkçe ve Farsça'ya vâkif olduğu da anlaşılmaktadır.

Yusuf Hakîkî'nin divânı Erdoğan Boz tarafından yayımlanmıştır. Hakîkî'nin *Tasavvuf Risâlesi* ve *Metâlî'ul-İman*'ı Ali Çavuşoğlu tarafından inceleme-metin şeklinde neşredilmiş, *Mahabbet-nâme* isimli mesnevî de yine Ali Çavuşoğlu tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bu çalışma Aksaray Belediyesi tarafından neşredilmiştir. Erdoğan Boz tarafından neşredilmiş divânın ve Ali Çavuşoğlu tarafından yapılan çalışmaların künyeleri aşağıdaki gibidir:

Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı, haz. Erdoğan Boz, T.C. Aksaray Valiliği, Ankara 2009.

Çavuşoğlu, Ali; *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Tasavvuf Risalesi ve Metalî'ul-İman*'ı (İnceleme-metin), Akçağ Yay., Ankara 2004.

Çavuşoğlu, Ali; *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâmesi'nin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, (Doktora tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2001.

Yusuf Hakîkî Baba, Mehabbet-nâme, haz. Doç. Dr. Ali Çavuşoğlu, Aksaray Belediyesi, Ankara 2009.

³⁴ Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 1, s. 224.

³⁵ Çavuşoğlu, Ali, "Yûsuf-ı Hakîkî'nin Tasavvuf Risâlesi", *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri 2002, s.126.

Şiirini tasavvufî neşve içinde nazmeden Yusuf Hakîkî'nin divânından örnek bir metin:

der-tahkîk-i ışk

İşk odı dilden hicâb-ı cism ü cânı yandurur

Hubb-ı dünyâyı yakar meyl-i cihânı yandurur

Satveti ışkun meger ki gayret-i maşûkımış

Kim yuyup dilden rukamın gayrun anı yandurur

Tuymasa halk-ı cihân ger hâlini âşıklarun

Tan midur cân içre cânı çün nihânı yandurur

Örtemez bâtında ışkı kimse gizlenmez ol

Ya ayân kim görür anı çün ayânı yandurur

İşk şol pertâv-ı hakdur kim anun her lem'ası

İricek yüz zulmet-i kevn ü mekânı yandurur

Sabr idersem kim duyar göyner harâretten yürek

Söylesem vasfın kim ider çün lisânı yandurur

Çün kalem şak oldı ışkun dil ciger kanyıla

Nice yazsun râzını şerh u beyânı yandurur

Nûr -ı mahz iken bu ışkun akl duymaz tâbına

Bes yakın ol zulmet-i şekk ü gümânı yandurur

İsm unıdılup *Hakîkî* ışkıla anıldugun

İşk andandur ki nâm u hem nişânı yandurur

6. ŞEYH MEHMED ÇELEBİ CEMÂLÎ / ÇELEBİ HALİFE

İbrahim Hakkı Konyalı, Aksaray tarihinde kendisini şeyh, bilgin ve şair başlığı altında zikretmiştir.³⁶ Mehmed Çelebi, Mehmed Cemâlî isimleriyle de maruf olan Çelebi Halife'nin gerçek adı Mehmed, lakabı Hamîdüddin, künyesi Ebû'l Füyuzât,

³⁶ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2 , s. 2501.

mahlası Cemâl-i Halvetî'dir. Çelebi Halife kendisine işaret eden isimlerin en mâru-fudur. Sicill-i Osmânî'den Çelebi Halife'nin Cemaleddin Aksarâyî'nin soyundan geldiğini ve genç yaşlarında tasavvufa meylettğini öğreniyoruz.³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir Osmanlı Müellifleri'nde Çelebi Halife'nin aslen Karamanlı olduğunu ama Amasya'da doğduğunu söylemiştir. Çelebi Halife, Bursalı Mehmed Tahir'in aktarımına göre Hac yolunda h. 899 yılında vefat etmiştir.³⁸ Cemâlî ailesi hakkında yapılan bir çalışmada, daha eski telifler olan *Tezkire-i Halvetiye* ve *Mirât-ı Kâinât* isimli eserlerde Çelebi Halife'nin Aksaray doğumlu olduğunun açıkça yazıldığı ifade edilir ve bu bilginin doğru olduğunu kabul etmenin gerekliliğinden bahsedilir.³⁹ Aynı çalışma Çelebi Halife'nin ölüm tarihini kaynaklardan yola çıkarak, h. 903 / m. 1497-1498 olarak vermektedir.⁴⁰

Çelebi Halife, Halvetiye tarikatının İstanbul'daki ilk temsilcisi ve Cemâliye kolunun kurucusudur. İlk eğitimine Aksaray'da başlamış, Konya'da devam etmiş, İstanbul'da tamamlamıştır.⁴¹ Zâhirî ilimlerden ve müderrislikten aradığını bulamayan Çelebi Halife yaşadığı bir olay üzerine, ilmin ahlâkî olgunlaşma olmadan anlamsız olduğunu düşünür ve tasavvufa girmeye karar verir. Onun bu macerası Pîr Mehmed Bahaeddin Erzincanî'den Halvetî hilafetini alıncaya kadar devam etmiştir. Halife sıfatıyla gittiği Amasya'da Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki husumette II. Bayezid safında yer almış, onu manevi kişiliği ile etkilemiş ve daha sonra Padişah olan II. Bayezid'in daveti üzerine ayrıldığı İstanbul'a tekrar gelmiştir. Çelebi Halife için İstanbul'da bir hânkah yaptırılmıştır. Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırılan hankâh İstanbul'da ilk Halvetiye Tekkesi, Çelebi Halife de ilk şeyhi olmuştur.

Çelebi Halife Arapça, Türkçe ve Farsça eserler verecek kadar dinî ilimlere bu dinî ilimlerin araçları olan dillere vakıf bir kişidir. 1497-98 tarihinde Hac yolunda vefat eden Çelebi Halife vasiyeti üzere hacıların geçtiği bir güzergaha defnedilmiştir. Çelebi Halife'nin dâr-ı bekâya irtihali müritlerini ve sevenlerini üzmüştür. Vefâtı üzerine söylenmiş aşağıdaki beyit onun irtihâliyle ortaya çıkan üzüntüye işaret etmesi açısından önemlidir:

“Neyledin ey çarh-ı hûnî neyledin kan eyledin

Hazreti Şeyh'i alup bu mülki vîrân eyledin”⁴²

³⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, C. 4, s. 105.

³⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 1, s. 52.

³⁹ Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, Aksarâyî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 11.

⁴⁰ Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 33.

⁴¹ Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 13.

⁴² Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 13.

Çelebi Halife döneminin önemli mutasavvıf şairlerinden biridir. Birçok şiir ve manzum eser kaleme alan Çelebi Halife'nin günümüze gelen şiirlerinin sayısı Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından 22 olarak verilmiş⁴³, bu konudaki bir başka çalışmanın müellifi olan Müjgân Cunbur ise bu sayınının 17 olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Küçükdağ ise Süleymâniye Ktb. Esat Efendi'de no. 2709'da kayıtlı olan Cemâl-i Halvetî Divançesi'nde 18 şiirin kayıtlı olduğunu gördüğünü söyler.⁴⁵

Çelebi Halife'nin şiirlerinde de her sûfî şairde rastlanılan tasavvufî neşve ön plana çıkmıştır. Amaç sanat olmaktan ziyade tasavvufî ahlakî telkinlerde bulunmaktır. Şiirlerini aruz vezniyle kaleme almıştır. Şiirleri bestelenerek tekkelerde ve Halvetî dergâhlarında okunmuştur. Osmanlı Müellifleri'nin kaydettiği, Küçükdağ'ın çalışmasında da yer alan Çelebi Halife'ye ait bir ilahiyi buraya aktarıyoruz:

Safha-i sadrında dâim âşıkun efkârı Hû

Şâkirün şükri huva'llâh zâkirün ezkârı Hû

Sidre seyrine muhakkak irmiye Cibrîl-Emîn

Olmasa ânun dili de dem-be-dem ikrâr-ı Hû

Nâleden ney deldi bağrum Hû diyü nâlân olup

Mevlevîler Mesnevî'den başladı eş'âr-ı Hû

Bülbülâ divân-ı aşkdan bir varak nakl et bize

Tâ sabâ-yı pür safâdan açtı yüz gülzâr-ı Hû

Sûfi mest oldu safâdan devr ider Yâ Hû deyü

Münkir inkârı bıraktı eyledi ikrâr-ı Hû

Ravza-i Hû'da makâm it iy Cemâlî Halvetî

Tâ vücûdün mülkine keşf ola bu esrâr-ı Hû

Çelebi Halife'nin yukarıda zikredilen şiirleri dışında birçok manzum eseri mevcuttur. Bu eserler aşağıdaki gibidir:

1. *Cevâhirü'l-Kulûb*: 2338 beyitlik tasavvufî bir mesnevîdir. Nazmediliş tarihi 1475-76'dır.
2. *Çeng-nâme*: 634 beyitlik, tevhidin sırları, vatan-ı aslî ve haftanın yedi

⁴³ Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 3, İstanbul 1944, s. 968.

⁴⁴ Cunbur, Müjgân, "Çelebi Halife Cemâl-i Halvetî Hayatı ve Eserleri", *Aksaray ve Cemaleddin-i Aksaray Sempozyumu 22-23-24 Ekim 1993*, İstanbul 1994, s. 84.

⁴⁵ Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 41.

gününün hallerini anlatana bir mesnevîdir.

3. *Risâle-i Teşrîhiyye*: 653 beyitlik bir İnşirah Sûresi tefsiridir.
4. *Risâle-i Fakriyye*: 1421 beyitlik, "Fakr" konusunun işlendiği bir mesnevîdir.
5. *Risâle-i Sûfiyye*: 910 beyitten oluşur ve dervişliğin âdâbını anlatan bir mesnevî olarak kaleme alınmıştır.
6. *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*: 815 beyitten oluşan ve sûfinin seyr-i sülûkunu konu edinen bir mesnevîdir.⁴⁶

Bu kadar manzum eser nazmetmiş olan Çelebi Halife için, döneminin en önemli şairlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. O tasavvufî ve dinî konuları anlatabilmek için şiirdeki hünerini kullanmış, eserleriyle dinî tasavvufî ilimlere olduğu kadar klasik şiire hâkimiyetini de ispat etmiştir.

7. NÛRÎ

Nûri Aksaraylı bir şairdir. Konyalı doğumunu tespit edemediğini söyler ve vefat tarihinin Keşfü'z-zûn'un'da h. 906 / m. 1500-1501 olarak zikredildiğini aktarır.⁴⁷ Tuhfe-i Nâilî'de Nûrî hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "*Kadı Nurullah Efendi, Aksaraylı Seb'a-i Seyyâre nâzımı, vefâtı h. 960, m. 1552*"⁴⁸ Burada vefâtı h. 906 yazılması gerekirken hatâen 960 olarak verilmiş olsa gerektir. Kadı olduğunu öğrendiğimiz şair Nûrî'ye ait *Seb'a-i Seyyâre* isimli manzum bir eserin olduğundan bahsedilmiştir.

Osmanlı müelliflerinde, *Dukakin-zâde Yayhyâ Beğ* başlığı altında, "*Gencine-i Râz' a ulemâ-i şuarâdan Nûrî-i Aksarâyî'nin Seb'a-i Seyyâre ismiyle ikibin beyitli bir zeyli olduğu Hasan Çelebi tezkiresinde mezkûrdur.*" şeklindeki ifadelerle şair Nûrî efendiye ve eserine atıfta bulunulmuştur.⁴⁹ Bu bilgilere göre Nûrî *Seb'a-i Seyyâre* isimli manzum eserini Yahyâ Efendi'ye ait olan *Gencine-i Râz* isimli esere zeyl olarak yazmıştır ve eseri 2000 beyitten oluşur.

Tuhfe-i Nâilî'de, Nûrî'ye ait bu eserin ilk iki beyti aktarılır:

Hamdile olsa eger nazm-ı kelâm

⁴⁶ Çelebi Halife'ye ait bu manzum eserler ve içerik bilgileri Yusuf Küçükdağ'ın çalışmasından aktarılmıştır. Küçükdağ, Cemâli Âilesi hakkındaki kapsamlı çalışmasında Çelebi Halife'ye ait mensur eserleri gösteren 34 maddelik oldukça uzun bir liste daha verir.

⁴⁷ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2570.

⁴⁸ Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî - Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, C. 2, s. 1103.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 2, s. 497.

Besmeleyle bulur ol tarz-ı kelâm

Cehd idüb derc idegör bunları sen

Pür letâyif ola tâ nazm-ı sühen

Yine Nâilî aynı eserden şairin Hz. Peygamber'i tavsîf ettiği aşağıdaki beyitleri aktarmıştır:

Mu'cizâtına ânın ehl-i siyer

Yazdılar nice mücelled defter

Hilye vü sîretine cem'-i fuhûl

Getürüp nice hadîs-i ma'kûl

Çalışur bir nice yıl Kadı 'lyaz

Yazduğın idemedi dâhi beyâz

8. PİRÎ MEHMED PAŞA

Osmanlı vezirîâzamı Pîrî Mehmed Paşa, Cemâleddin Aksarâyî evlâdından Şeyh Mehmed Çelebi Cemâlî'nin oğludur. İbrahim Hakkı Konyalı ve Tahsin Ünal Pîrî Mehmed Paşa'yı babasının Aksaraylı olmasından ötürü Aksaraylı göstermişlerdir. Mehmed Süreyyâ, Pîrî Mehmed Paşa'yı çocukluğunda Amasya'da bulunduğu için Amasyalı olarak zikretmiştir.⁵⁰ Adı kaynakların hemen hemen tamamında Pîrî Mehmed, belgelerde Pîr Mehmed olarak zikredilmiştir. Lakabı Pîr Paşa'dır. Küçükdağ, Pîrî Mehmed Paşa üzerine kaleme aldığı çalışmada Mehmed Paşa'nın isminde yer alan Pîr ifadesinin, Paşa'nın babası Çelebi Halife'nin mürşidi olan Pîr Mehmed-i Erzincânî'den mülhem olduğunu söylemiştir.⁵¹ Pîrî Mehmed Paşa'nın doğum tarihi üzerinde kaynaklarda ihtilaf olmakla birlikte Küçükdağ eserinde doğum tarihinin en geç 1463 olması gerektiğini belirtir. Mehmed Paşa'nın çocukluğu Konya'da gençliği Amasya'da geçmiştir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra 1491'de Amasya Şer'î Mahkemesi'nde kâtipliğe başlamış ve kısa sürede baş kâtip olmuştur. Bu görevlerden sonra sırasıyla Sofya, Silivri, Siroz, Galata kadılıklarında bulunmuştur. Bu görevlerdeki başarılarından sonra da malî işlerden sorumlu hazine defterdarı olmuştur. Devlet kademelerindeki yükselişi sadrazamlığa kadar sürer. Yavuz Sultan Selim kendisini veziri olarak tayin etmiştir. Pîrî Mehmed Paşa'nın, siyasî çekişmelerden dolayı azledilip tekrar görevine iâde edildiği olmuştur. Vezirlik

⁵⁰ Küçükdağ, Yusuf, *Vezir-i A'zam Pîrî Mehmed Paşa*, Damla Ofset, Konya 1994, s. 13 vd.

⁵¹ Küçükdağ, Yusuf, *Vezir-i A'zam Pîrî Mehmed Paşa*, s. 17.

görevinden tamamen azledildikten sonra Arap ve Acem Kazaskerliğinde bulunmuştur. İstanbul Kaymakamlığı yaptığı sırada boşalan sadrazamlık makamına temâyülden farklı bir şekilde Sultanın isteğiyle getirilmiş ve Pîrî Mehmed Paşa Sadrazamlığa tayin edilmiştir. Bir sürü devlet hizmetinin ardından Kanûnî Sultan Süleyman tarafından sadrazamlık görevinden azledilen Pîrî Mehmed Paşa Silivri'de emeklilik günleri geçirmeye başlar. Lakin hiçbir zaman da Sarayla ve Padişahla ilişkilerini kesmez. Pîrî Mehmed Paşa'nın tekrar sadrazamlığa getirilebileceği endişesini taşıyan dönemin sadrazamı İbrahim Paşa, Pîrî Mehmed Paşa'nın oğlu olan Mehmed Raşid Efendi'den babasını öldürmesini talep eder. Bunu gerçekleştirme için sadrazam İbrahim Paşa Mehmed Raşid Efendi'ye kazaskerlik vaat etmiştir. Pîrî Mehmed Paşa 1532-33 tarihinde Alman Seferi dönüşünde oğlu tarafından zehirlenerek öldürülür.

Rivayete göre zehirlendiğini anlayınca Pîrî Mehmed Paşa oğluna “*Beni yaktın Hakk Teâlâ seni yaksın.*” diyerek can vermiştir. Oğlu Mehmed Raşid Efendi, babasını öldürmesine rağmen İbrahim Paşa tarafından vaat edilenleri alamamıştır. Bu olayın ardından kendini içkiye veren ve yaptığı kötü işin acısından kurtulamayan Raşid Efendi sarhoş halde sızmış bir vaziyette iken alev alan elbisesini söndürmemiş, babasının duası tecelli etmiş ve yanarak ölmüştür. Osmanlı Müellifleri'nde “*Pîrî Paşa'nın mekânın adn ide Hayy-ı Vedûd*” mısraının vefât tarihi olan h. 939 / m. 1532-33'e delâlet ettiği söylenmiştir.⁵² Pîrî Mehmed Paşa Silivri'de medfündür.

Birçok devlet görevinde ve hizmetinde bulunan Pîrî Mehmed Paşa iyi bir devlet adamı ve hukukçudur. Bu büyük devlet adamı aynı zamanda iyi bir şairdir de. *Remzî* ve *Pîrî* şeklinde iki ayrı mahlas kullanan Mehmed Paşa'nın şiirlerini topladığı bir de *Divânçesi* olduğu söylenir. Bu Divançe'den Osmanlı Müellifleri'nde bahsedilmiştir.⁵³ “*Remzî*” mahlasını kullanarak şiirler yazdığı ve bunları divânçesinde topladığı belirtilse de bu mürettep divançe günümüze ulaşamamıştır.⁵⁴

Yaşadığı döneme nispetle sâde bir dil kullanan Pîrî Mehmed Paşa'nın ulaştığımız şiirlerini aşağıda aktarıyoruz:

Şeb-i zülfünde kalanlar zulûmât ile yürür

İrişen lebleri âbına hayât ile yürür

Zâhidi hasret-i mey öyle za'îf eyledi kim

Elde tesbîh ü 'asâsı salavât ile yürür

⁵² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, C. 2, s. 111-112.

⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, C.2, s. 111-112.

⁵⁴ Küçükdağ, Yusuf, “Pîrî Mehmed Paşa”, *DİA*, C. 34, s. 281.

Hüsn-i ser-nâmesine kaşları olalı nişân
Hükmi der âşıkına sanki berât ile yürür

Remziyâ kaddine benzer nice serv ola ki ol
Salınır şîveler eyler harekât ile yürür

Yine ona ait beyitlerden;

Mümkün olmaz kim nigârın kadd-i mergûbın görem
Ola kim bir gün o yarun hatt-ı mektûbın görem

Baht-ı bî-dârımdan Allâh ağlarım her kande kim
Her sa'âdet ehlinin yanında mahbûbın görem

Pîrî Mehmed Paşa'nın bize ulaşan bir beyti de şöyledir:

Gizlesem günden nola ey şem'-i bezm-ârâ seni
Gökde isterken viripdür yirde Hakk bana seni

9. HÜRREM CEMÂLÎ

Mehmed Tâhir, şairi Cemâlî-i Karamânî ve Hürrem Cemâlî-i Karamânî şeklinde zikretmiştir.⁵⁵ Cemâlî ailesine mensup olan Hürrem Cemâlî, eserlerinde Cemâlî-i Karamânî mahlasını kullanmıştır.⁵⁶ Cemâlî mahlasını kullanan şairin asıl adı Bayezid'dir. Şeyhî'nin yeğenidir.⁵⁷ Kaynakların çoğu Karamanlı olduğunda ittifak etmekle birlikte şairin Bursalı olduğunu söyleyenler de mevcuttur.⁵⁸ Latîfî şairin Sultan Mehmed devrinde doğduğunu yazmış⁵⁹, bununla birlikte Mehmed Tâhir, II. Murad zamanında şöhret bulduğunu söylemiştir. Osmanlı Müellifleri'nde bâis-i iştihârının Fâtih nâmına yazdığı *Hümâ-yı Hümâyûn* isimli manzûmesi olduğu söylenir.⁶⁰ Kü-

⁵⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 2, s. 122.

⁵⁶ Küçükdağ, II. *Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi* isimli çalışmasında Hürrem Cemâlî hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bu eserde Konya Bölge Yazma Eserler Ktb. No. 2446'da Hürrem Cemâlî'ye ait *Miftâhü'l-Ferec*'in eksik bir nüshasının bulunduğunu söyleyen Küçükdağ, şairin bu eserdeki mahlasının Cemâlî-i Karamânî olarak geçtiği bilgisini verir.

⁵⁷ Kut, Günay, "Cemâlî", *DİA*, C. 7, s. 316.

⁵⁸ Kut, Günay, "Cemâlî", *DİA*, C. 7, s. 316.

⁵⁹ Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (İnceleme-Metin), (R. Canım). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 215.

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 2, s. 122.

çükdağ, Hürrem Cemâlî'nin 1446'da II. Murad'a *Gülşen-i Uşşâk* isimli eserini sunduğundan yola çıkarak onun II. Murad döneminde yetişmiş âlim ve şairlerden olduğunu söyler.⁶¹

Konyalı, bu zâtın şair ve müderris olduğunu, nikris hastalığına yakalandığını ve m. 1562-63 / h. 970'te İstanbul'da vefât ettiğini söyler.⁶² Mehmet Tâhir, Hürrem Cemâlî'nin Edirnekapı dışında Emîr Buhârî tekkesi yakınında gömülü olduğunu söylemiştir.⁶³ Hürrem Cemâlî şiirde başarılı, âlim bir zâttır. Latîfî, tezkiresinde özellikle gazelleriyle ve güzel şiirleriyle beğenilip kabul gören bir şair olduğunu dile getirmiştir. Latîfî, Hürrem Cemâlî'nin poetikası hakkında şunları söyler: "*Nazm-ı belîgu'l beyânında hayli suhan-perverlikler ızhâr idüp eş'ârında dahî hayli hayâlât harc itmişlerdür. Tarz-ı nagz-ı zamânemüzde makbûl ü matbû olan üslûbdur. Nazm-ı kadîm iken el'an yine mer'î ve mergûbdur.*"⁶⁴

Şairin eserleri içerisinde en başta divânı zikredilmelidir. Cemâlî'nin divânı İ. Çetin Derdiyok tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve daha sonra eser neşredilmiştir. Şairin 1446 senesinde II. Murad adına telif ettiğini bildiğimiz *Hümâ ve Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk)* isimli bir mesnevîsi mevcuttur. Osman Horata eseri doktora tezi olarak çalışmıştır. Şaire ait bir diğer manzum eser 1456 senesinde Fatih Sultan Mehmed adına yazdığı *Miftâhü'l-Ferec* mesnevîsidir. Şaire ait bu mesnevî de İ. Çetin Derdiyok tarafından neşredilmiştir. Şaire ait diğer iki eserin biri, tek nüshası Cambridge Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan *er-Risâletü'l-acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* isimli manzum eseri, diğeri ise yine kendisine ait Miftâhü'l-Ferec'ten bahsettiği *Risâle*'dir. Şairin eserleri üzerine yapılan çalışmaların künyeleri aşağıdaki gibidir:

İ. Çetin Derdiyok, *Cemâlî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı*, Sources of Oriental Languages and Literatures 23, Harvard University, 1994.

İ. Çetin Derdiyok, *Cemâlî, Miftâhü'l-Ferec, (Tenkitli Metin)*, Türkoloji Araştırmaları, Adana, 1998.

Osman Horata, *Cemâlî, Hümâ ve Hümâyûn, (Gülşen-i Uşşâk) İnceleme, Tenkitli Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.

Eserlerinde Şeyhî'nin fazlaca etkisi görülen Cemâlî, bir divân şairinden daha

⁶¹ Küçükdağ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 154.

⁶² Konyalı, İbrahim Hakki, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2 , s. 2448.

⁶³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 2, s. 122.

⁶⁴ Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (İnceleme-Metin), (R. Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 215.

çok tasavvufî eğilimleri kuvvetli bir mesnevî müellifidir.⁶⁵ Latîfî tezkiresinde yer alan Hürrem Cemâlî'ye ait birkaç matla beyit şöyledir:

Tanlaman her gice şem'a yandugun pervâneyi

Komak olmaz bir arada od ile dîvâneyi

**

Lebin itmedi devâ itdi gözün hasta beni

Bi'llâh ey 'îsî-nefes seven ölsün mi seni

**

Aktı gönlüm su gibi bir dilberin didârına

Tür-i Mûsâ'dan beter yandım tecellî nârına

Aşağıdaki metin ise şairin divânında yer alan bir gazelidir:

Mevsim-i gül irdi dil handân u hürremdür yine

Rûhumuz bülbül gibi bu sırra mahremdür yine

Lâle câm u jâle mey gûyende bülbül bâde gül

Dil ferah dil-dâr nâzûk dem mükerremdür yine

Ka'be-i zevkî meşakkatsüz ziyâret kılmaga

Bûse-i dil-ber safâ vü âb zemzemdür yine

Serv ayag üstine hizmet gösterür lutfile kim

Sebzede seyreyleyen Sultân-ı A'zamdur yine

Mey safâsı eylemişdür sûfiyi sâfi-mizâc

Tutduğı halvetde câm-ı meclis-i Cemdür yine

Îş esâsı üstüvâr oldı getür sâkî kadeh

Kim ferâgat beytinün bünyâdı muhkemdür yine

Ol şeh-i ferruh-ruh u 'âlî-'alem kim kem kuli

Düşmeni kahr itmeğiçün Zâl ü Rüstemdür yine

⁶⁵ Kut, Günay, "Cemâlî", *DİA*, C. 7, s. 316.

Cem'inün şem'i münîr olsun ki tozu gözlere

Rûşinâyî zevkiçün hurşîd-i 'âlemdür yine

İy Cemâlî tâze kıl dâim du'a-yı devletin

Kim ana feth ü zafer milki müsellemdür yine

10. İSMÂİL MA'ŞÛKÎ

Aksaray'da doğan İsmâil Ma'şûkî, Bayrâmî-Melâmî kutbu olan Pîr Ali Aksarâyî'nin oğludur. Tarikatının mensupları kendisine aşk uğrunda hayatını feda ettiği için *Ma'şûkî* demişler, babasının şeyhliğinden dolayı Çelebi Şeyh şeklinde de anılmış, halk arasında ise güzelliği sebebiyle Oğlan Şeyh diyerek tanınmıştır.⁶⁶

Genç yaşta İstanbul'a gitmiştir. İsmâil Ma'şûkî'nin İstanbul'a gidişini anlatan rivâyet şöyledir: Kanuni Sultan Süleyman, Irak seferinden dönerken Aksaray'a uğrayıp Pîr Ali Aksarâyî'yi ziyaret ettiği sırada Pîr Ali'ye birçok mülk ve mezra bağışlamayı teklif etmiş, ancak Pîr Ali bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine oğlu İsmâil'i İstanbul'a götürmeyi teklif etmiş, Pîr Ali, "*Oğlumun adı İsmâil'dir, hak yolunda kurban olmaktan dönmez.*" diyerek İsmâil'in İstanbul'a gitmesine izin vermiştir.

İstanbul'a giderek camilerde vaaz etmeye başlayan Ma'şûkî kısa sürede insanlar arasında şöret bulmuş ve kendisine birçok kişi intisap etmiştir. Vaazlarda sarf ettiği şathiât türü ifadeleriyle Mâ'şûkî, kısa sürede etrafında kendisini sevenler kadar kendisinden rahatsızlık duyan bir grubunun da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ondan rahatsızlık duyan çevreler, Ma'şûkî'nin şathiye tarzı ifadeleriyle insanlar arasında fitneye sebep olduğunu öne sürmüşler ve katli için fetva bulmak cihetine gitmişlerdir. Bu sırada tehlikenin farkına varan Kanûnî, Ma'şûkî'den Aksaray'a dönmesini ister. İsmail Ma'şûkî vaazlarına devam eder ve bu uyarıyı dikkate almaz. Kendisinden rahatsızlık duyan çevrelerin çabaları sonucu İsmâil Ma'şûkî İstanbul'a gelişinin ertesi yılı olan h. 935 / m. 1529 tarihinde henüz ondokuz - yirmi yaşlarındayken Şeyhü'l-İslâm Kemalpaşazâde'nin fetvasıyla idam edilmiştir.⁶⁷ Ölüm tarihinin 1529 olarak zikredilmesi ve fetvânın Şeyhü'l-İslâm Kemalpaşazâde tarafından verilmiş olması Atâî'nin rivayetleri esas alınarak söylenmiştir. Daha sonra bu konu üzerine çalışanların ittifakı idam tarihinin h. 945 / m. 1539 olduğudur.⁶⁸ Bu tarih doğru kabul edilecek olursa fetvayı verenin bu tarihten önce vefat

⁶⁶ İsmail Maşukî'ye ilişkin tarafımızca yapılan bir başka çalışma için bk. Murat Ak, "İki Maktûl Süfi Şairin Hikayesidir", *Mahalle Mektebi*, 2013, S. 13, s. 44-48.

⁶⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon), "İsmâil Ma'şûkî", *DİA*, C. 23, s. 112 vd.

⁶⁸ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, İstanbul 1974, C. 2, s. 64-66; Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 284.

etmiş olan İbn-i Kemal değil, tasavvuf karşıtı tutumuyla bilinen Çivicizâde Muhyiddin Mehmed Efendi olmalıdır.⁶⁹

On iki müridiyle birlikte At Meydanı'nda boynu vurularak idam edilen İsmâil Ma'sûkî'nin denize atılan başı ve bedeni bugünkü Bebek sahillerinde kıyıya vurmuş, gördüğü bir rüya üzerine oraya giden bir müridi tarafından bulunmuş ve defnedilmiştir. Maşuki'nin kabri Kayalar adı verilen caminin haziresindedir.

Gölpınarlı, Ma'sûkî'nin müritlerini "Allah, Allah" şeklinde değil de "Allahım, Allahım" şeklinde zikrettirdiği, bu kelimenin iki anlama geldiği için başına geleni çabuklaştırdığını söyler.⁷⁰ Bununla birlikte insanın kadîm olduğunu, insanın insan olduktan sonra kendisine hiçbir şeyin haram olmayacağını, babasının mehdî kendisinin kutup olduğunu söylediği, şarap için aşk şarâbı benzetmesini yaptığı, kabir azabının olmadığını söylediği gibi iddialar vardır.⁷¹ İsmâil Ma'sûkî'nin bunlara ne cevap verdiği, bir savunma yapıp yapmadığı bilinmemektedir.⁷²

Yahya Kemal, *Mâverâda Söyleniş* isimli şiirinde İsmâil Ma'sûkî'ye şu beyitle telmihte bulunur:

Seyrindeyiz atıldığı sahilsiz enginin
At Meydanı'nda ölmüş Enelhak şehidinin

İsmâil Ma'sûkî'ye ait beş gazel ve oniki beyitlik mesnevî formunda kaleme alınmış manzûme, Gölpınarlı tarafından *Melâmîlik* ve *Melâmîler*'i anlattığı eserinde neşredilmiştir.⁷³ Kendisine ait olduğu söylenen başka bir çok şiirin varlığından bahseden kaynakların olduğunu ve kendisinin de bu görüşte olduğunu söylese de, Gölpınarlı İsmâil Ma'sûkî'ye ait bu şiirlere cönklerde ve şiir mecmualarında ulaşamadığını belirtmiştir.

Neşrettiği şiirlerden yola çıkarak Gölpınarlı, Ma'sûkî'nin şairliği hakkında şunları söyler:

*"Bu gazellere nazaran Oğlan Şeyh'in lisanı selis ve pürüzsüz, teşbihleri yerinde ve latiftir. Vezin ve kafiyyeye hâkimdir. Şiirlerinde vahdet cezbesi mevcuttur. Hiç birinde mahlas zikretmemiştir."*⁷⁴

⁶⁹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon), "İsmâil Ma'sûkî", *DİA*, C. 23, s. 113. Pîr Ali Aksarayî'ye intisabı olan isimlerden biri olan Abdurrahman Askerî h. 957 m. 1550'de telif ettiği *Mirâtü'l-İşk* isimli eserinde İsmail Maşuki'yi ölüme götüren süreci farklı bir şekilde anlatmıştır. İlgili anlatım için bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon), "İsmâil Ma'sûkî", *DİA*, C. 23, s. 113.

⁷⁰ Gölpınarlı, Abdülkâdir, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 48.

⁷¹ İsmâil Ma'sûkî'ye atfedilen bu iddialar ve daha fazlası için bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon), "İsmâil Ma'sûkî", *DİA*, C. 23, s. 114.

⁷² Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon), "İsmâil Ma'sûkî", *DİA*, C. 23, s. 113.

⁷³ Gölpınarlı, Abdülkâdir, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 48-54.

⁷⁴ Gölpınarlı, Abdülkâdir, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 50.

Gölpınarlı tarafından neşredilen Ma‘şûkî’ye ait şu gazeli aktarıyoruz:

Ey gönül bir derde düş kim anda dermân gizlidir
Gel eriş bir katreye kim anda ummân gizlidir

Terkedüp nâm u nişânı giy melâmet hırkasın
Bu melâmet hırkasında nice sultân gizlidir

Tut Hak’ı bilmek dilersen ehl-i irşâd eteğin
Niceler bilmediler kim böyle erkân gizlidir

Değme bir hôr u hakîre hor deyû kılma nazar
Kalbinin bir kûşesinde Arş-ı Rahmân gizlidir

Bu cihan derviş nâm oldu hicâb ender hicâb
Sen hicâb altında kaldın sanma sultan gizlidir

11. UBEYDÎ/ABDÎ75

Konyalı, Aksaray tarihinde Âşık Çelebi’nin kardeşi Ubeydî hakkında aktardığı ifadelerden yola çıkarak; bu zâtı “şair, edip, kadı, hattat ve Sadrazam Pîr Mehmed Paşa’nın damadı” şeklindeki bir başlığın altında ele almıştır.⁷⁶ Ubeydî, Müeyyedzâde Ubeydî Çelebî diye meşhurdur. Âşık Çelebi’nin verdiği bilgilere göre nazik tabiatlı, zarif ve latif bir vücûdu olan şiir ve nesir konusunda maharetli, ilim meclisleri ile düşüp kalkmayı seven, tâlik yazan bir hattat, her fende ve her marifette eli olan birisidir. Yavuz’un ve Kanûnî’nin sadrazamı olan Aksaraylı Pîr Mehmed Paşa, Ubeydî’ye kızını vermiş, bu şekilde Ubeydî Pîr Mehmed Paşa’nın damadı olmuştur.

Tuhfe-i Nâilî Ubeydî hakkında şu iki satırlık bilgiyi verir: “Müeyyedzâde Ubeydî Çelebî, Sadrazam Pîrî Paşa damadı ve Kazasker Abdurrahman Çelebî’nin birâderi. Sofya kadısı, vefâtı h. 961, m. 1553, Sofya’da medfûndur.”⁷⁷ Filiz Kılıç şairin Amasyalı olduğunu ve Serez’de ve Üsküp’te kadılık yaptığını, Sofya kadısı iken 1554’de vefat ettiğini aktarır.⁷⁸

Şairin talik yazıda usta, şiir ve inşada yetenekli olduğu söylenir. Yaşadığı dö-

⁷⁵ Şairin ismi çalışmalarda Ubeydî şeklinde geçtiği gibi Abdî olarak da zikredilmiştir. Başlıkta ikisini de belirtmekle birlikte metin içinde Ubeydî tercih edilmiştir.

⁷⁶ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2689 vd.

⁷⁷ Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî –Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri-*, C. 2, s. 646.

⁷⁸ Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâirü’ş-Şuarâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 1039-1040.

nemde kitaba ve okumaya ilgiyle tanınan şairin şiirlerindeki üslubu acem tarzındadır.⁷⁹

Aşağıda yer alan beyitler şaire aittir:

Şerh ider derdin dehân açmış dil-i sad-pârenün
Bagladum ol dem hemân agzını muhkem yârenün

Katı gönlek yumşadur cânâ benüm zârîlîgum
Kûh-ken zûrına döymez güci seng-i hârenün

Gün yüzinde benleri denlû safâda olmaya
Gök yüzünde zîneti mihr ü meh ü seyyârenün⁸⁰

12. SEYYİD HASAN RIZÂÎ EL-AKSARÂÎ

Hasan Rızâyî, XVII. yüzyılda yaşamış, hareketli ve renkli bir mizaca sahip, son derece verimli bir şairdir. Hayatı hakkındaki bilgilerin bir kısmı tezkirelerden ve bir kısmı da şairin kendi eserlerinden elde edilir. Son yıllarda şaire ilişkin müstakil bazı çalışmalar da yapılmıştır. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*⁸¹ adlı eserinde Celvetiye meşâyihî, halifeleri ve müridânı arasında Rızâyî'den de söz eder. Âdem Ceyhan *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri* adlı eserinde⁸² Rızâyî ve eserleri hakkında bilgi verir. Muhittin Turan şairin *Kân-ı Ma'ânî* isimli Türkçe-Farsça manzum sözlüğünü bir makalede neşretmiştir.⁸³ Mehmed Tâhir, Hasan Rızâyî Efendi başlığı altında şu bilgileri aktarmıştır: “*Meşâyih-i halvetiyyeden âlim ve tabiat-ı şî'riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksaray'dandır. 1080 tarihinde Gülistân'ı nazmen terceme etmiştir ki bir nüshası Rüstem Paşa Kütüphanesi'nde mevcuttur. İlâhiyâtını câmi' bir eseri de vardır.*”⁸⁴

Rızâyî, Aksaray'da eğitim almış, Celveti dergâhlarında bulunmuş ve tarikatın şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî ile görüşmüştür. İlmiye sınıfından olan şair; Hama, Kastamonu, Adana, Kayseri, Denizli, Alaşehir, Malatya, Sivas, Antakya, Çorum, Sakarya (Akyazı), İstanbul gibi şehirlerde kadılık ve nâiblik yapmıştır.

⁷⁹ İpekten, Halûk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KB Yayınları, Ankara 1988, s. 2.

⁸⁰ Kılıç, Filiz, *Aşık Çelebi, Meşâirü'ş-Şuarâ*, s. 1039-1040.

⁸¹ Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfiler Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 372.

⁸² Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 248.

⁸³ Turan, Muhittin, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, *Turkish Studies*, C. 7/4, 2012, s. 2939-2992.

⁸⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, C. 1, s. 62.

Süfî-meşrep bir şair olan Rızâyî'nin şerh, tercüme ve telif eserleri vardır. Döneminin en muteber dilleri olan Arapça ve Farsçayı bu dillerde eser verecek ve tercüme yapabilecek kadar iyi bilir. Gerek manzum nasihatlerinde gerekse Arapça ve Türkçe menâkıbnâmelerinde renkli ve içten mutasavvif kişiliği ile belirir.

Şairin eserleri sırasıyla şöyledir: *Kân-ı Ma'ânî*, *Tuhfetü'l-Kudât*, *Miftâhu's-Sa'âde*, *Sad kelime-i Ali Tercümesi*, *Şerh-i Tecelliyât-ı Hüdâyî*, *Nüzhâtü'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr*, *el-Mahmûdiyye fî Menâkıbı Ricâli'l-Bilâd*, *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter*, *Tezkiretü's-Sâlikîn* ve *Risâletü'n-Nâdimîn*, *Tuhfetü'l-Menâzil* ve *Tuhfetü'l-Huffâz*, *Cûy-ı Rahmet*, *Dîvançe*.

Cûy-ı Rahmet manzum bir *Gülistân* şerhidir. *Tuhfetü'l-Menâzil* ve *Tuhfetü'l-Huffâz* da manzumdur. Şair bu telifte Üsküdardan Hacca gidişlerini ve seyahat izlenimlerini anlatır. *Şerh-i Tecelliyât-ı Hüdâyî* de yine şaire ait manzum eserler arasındadır. *Kân-ı Ma'ânî* şaire ait Farsça-Türkçe manzum sözlük olup daha önce değinildiği gibi neşredilmiştir.⁸⁵ *Miftâhu's-Sa'âde*, *Kaside-i Bürde*'nin nazmen tercümesi ve şerhini içerir. Hasan Cankurt tarafından eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. *Tezkiretü's-Sâlikîn* ve *Mahmûdiyye*, Rızâyî'nin üzerinde yüksek lisans çalışması yapılan diğer iki eseridir. Mustafa Çağırıcı yaptığı yüksek lisans tezinde *Tezkiretü's-Sâlikîn* ve *Risâletü'n-Nâdimîn*'i yeni harflere aktarmış, Arapça bir eser olan ve şairin Osmanlı şehirlerinde gördüğü âlim, salih, süfî ve kadılardan bahsettiği *Mahmûdiyye*'yi de Türkçe'ye çevirmiştir.⁸⁶

Rızâyî mahlasını kullanan şairin manzûmelerine bakıldığında çok samimi ve mütevâzi bir Celvetî süfisiyle karşılaşılır. Şairin nasirliği ise oldukça canlı gözlemlerle ve sosyal eleştirilerle dolu tezkirelerinden ve menâkıbnâmelerinden ileri gelir. *Tezkiretü's-Sâlikîn* ve *Risâletü'n-Nâdimîn* ve *el-Mahmûdiyye ve fî Menâkıbı Ricâli'l-Bilâd* adındaki tezkire ve menâkıb türündeki eserleri Aziz Mahmûd Hüdâyî ve kendisine bağlı Celveti dervişler etrafındaki süfî hayattan kesitler sunar. Bu eserlerde kadılık, müderrislik ve nâiblik yapması hasebiyle bulunduğu yerlerdeki yozlaşmalara ve aksaklıklara ayna tutar. Onun eserlerine sinmiş bir diğer yön ise Aziz Mahmud Hüdâyî ve halifelerine duyduğu içten bağlılıktır.

Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâyî ibn-i Abdurrahmân el-Aksarâyî, 1599'de Aksaray'da doğmuştur. Babası, kendisi gibi kadı olan Aksaraylı Abdurrahman Efendi'dir. Rızâyî, Tezkire'sinde "Fî beyân-ı zikr-i hüsn-i hâl-i merhûm" başlığını taşıyan manzûmesinde babasını şöyle anlatır:

Kimesne hâtirun itmezdi hakîr

⁸⁵ Turan, Muhittin, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", s. 2939-2992.

⁸⁶ Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 44-200.

İderdi hayrı kâdir olsa ekser

Fakîre dervîşe iderdi ihsân
Husûsan bî-kes ol tul ola nisvân

Neye kâdir ise ihsân iderdi
Niçe ma'sûmları handân iderdi

Tezkiresinin "Fî-beyân-ı nasîhat-ı merhûm kısmında ise babasının nasihatlerini şöyle sıralar:

Fakîre eyler idi ol nasihat
Ben ölem vire Hak sizlere sıhhat

* *

Dürîş 'ilmle kemâle gâfil olma
Kimesnenûñ sakın 'aybına gülme

Kazâda kimseye itme cefâyı
Vire Hak zâhir ü bâtın safâyı

Sakın bir demde sen hakkı unutma
Alup nâ-hak ki bâtlı hak itme

* *

'Azîz oldı kamu ehl-i kanâ'at
Kanâ'at ehli'dür ehl-i hidâyet

Mu'înûñ ola Hak dünyâ vü 'ukbâ
Budur dir idi Mevlâdan temennâ⁸⁷ (16a/16b)

Rızâyî, zamanın Celveti şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manevî bir işaretine istinaden kendisinin Peygamber efendimizin soyuna dayandığını, yani "seyyid" olduğunu ve şeyhi Hüdâyî'nin de siyâdetine şahitlik ettiğini söyler. Eserinde belirttiği üzere Hüdâyî, kendisinin seyyidliğini nakîbü'l-eşrâf Ebü'l-Kâsım Gubârî'ye tescil ettirmişti⁸⁸

⁸⁷ Rızâyî, *Tezkiretü's-sâlikîn*, 16a-16b. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 223.

⁸⁸ Rızâyî, *Tezkiretü's-sâlikîn*, 7b. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile* →

Rızâyî ilk eğitimi babasından alan şair, küçük yaşlardan itibaren, babası Abdurrahman Efendi ile birlikte defalarca şeyhini ziyaret eder. Üsküdar'a bir gelişinde Hüdâyî, babasına "soyundan gelen biri Hüdâyî dergâhının yakınlarında olacak ve hidayete erecek" der. Rızâyî bu müjdeyle şevkle ilim yoluna girer ve Hüdâyî'nin Koçhisar halifesi Akbaba Mustafa Efendi'nin talebeleri arasına katılır. Ardından İstanbul'a gider ve medrese eğitimi alır. Medrese eğitimi esnasında (1620-1624) Şeyhülislam Es'ad Efendi'ye danışmendlik yapar.⁸⁹ Ardından Aksaray'a döner ve Râmûniyye⁹⁰ Medresesi'nde mülazım unvanı ile dersler verir: "Aksaray'da Râmûniyye medresesinde müderris iken bir gün bir rüyâ gördüm. Kadılık makâmını istiyordum. Rüyamda Hızır (a.s)'mı gördüm. Bana "Allah, dünyanı ve ahiretini mâmûr eylesin." diye duâ etti. Elini öptüm."⁹¹

Mahmûdiyye'de de belirttiği üzere 1620'lerin ortalarında Tokat'a gider. 1627 yılında onu Çorum'da kadı olarak görürüz. 1635'te Kars'ta birkaç yıl sonra da Kayseri'dedir: "Enbiyâzâde Mehmed Efendi de Kayseri şeyhlerindedir. Ulemâdandır. Onunla İstanbul'da şerefledik. Şeyh Kabak'ın halifelerinden -ismi Allahu a'lem Şeyh Ömer olacak- o da salihlerden ve hal ehlidir. Onunla Erciş [Erciyes olsa gerek] dağında yaylagda şerefledik. Ben de Türkmen Danişmendî'nde kadıydım."⁹²

Sonraki kadılığı ise 1645 yılında Denizli'dedir. Esasında onun bilinen ilk resmî görevi Lazkiye⁹³ (Denizli) nâibliğidir. Burada Celvetî şeyhi Arnavut Mustafa Efendi ile yoldaşlık eder. Ne var ki bu yıllar Denizli'de uğradığı bir iftira ile 1647'de sona erer ve bir gece vakti gizlice şehirden ayrılmak zorunda kalır: "Denizli ahâlisinden kaçmıştım. Yapmadığım bir şey konusunda bana iftirâda bulunmuşlardı. Tuzaklarından korkmuştum. ... Tuzaklarını hissettim. Mübâşirin elinden gece yarısı hizmetçim Seyyid Halil'le birlikte kaçtım. ... Pek çok kereler yanıma geldikleri halde beni göremediler."⁹⁴

Şair sonra Aydın, Nazilli, Kuyucak, Tire ve İzmir gibi şehirlerde dolaşır, Celvetî tarikatına mensup mutasavvıf, âlim, sâlih, kadı ve meşâyıhtan birçok kişiyle görü-

→ →

Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi, s. 53-54.

⁸⁹ Medreselerde müderris, müderris yardımcısı ve mülazımlıktan sonraki görevdir. Arapça gramer, mantık, kelam, edeb, me'ânî, beyân, bedî', geometri, astronomi, İslam hukuku gibi dersleri danışmendler verir. Hukuk ilmi ve bunun dallarında ilerleyen mülâzım; artık kadı, nâib ve müderrisliğe geçer. Kadı, müderrisden önce gelmektedir. Fakat müderris olanın önü açıktır.

⁹⁰ "Beramuniye, diğer adıyla Tacîye Medresesi, Sofular Mahallesi'nde eski İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün bahçesinde bulunmaktadır. Yapıdan sadece portalın bir kısmı ve bir kitabe kalmıştır. Ahmed Eflakî'ye göre de burayı Taceddin Mutez yaptırmıştır." Bk. Erdal, Zekai, "Beramuniye (Tacîye) Medresesi", *Kırk Bir Kere Aksaray*, C. 1, S. 1, s. 15.

⁹¹ Rızâyî, Mahmûdiye 14a. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkîtetü's-Sâlikîn ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, İstanbul 2006, s. 173.

⁹² Rızâyî, Mahmûdiye 189a. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkîtetü's-Sâlikîn ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 182.

⁹³ "Lazkiye" ve "Lazikiye" için bk. (Akbayar, 2001, s. 108).

⁹⁴ Rızâyî, Mahmûdiye 194b. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkîtetü's-Sâlikîn ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 193.

şür. 1647 sonlarında memleketi Aksaray'a döner ve bir buçuk sene kalır: "Sonra Aksaray'a yöneldim. Sıhhat ve selâmet içerisinde oraya ulaştım. Bütün evlatlarımı sıhhat ve âfiyet içerisinde buldum. 'Âlemlerin Rabbine hamd olsun! Orada bir buçuk sene kaldım."⁹⁵ 1649 sonlarında İstanbul'a gider ve burada Celvetî muhitlelerinden memuriyet konusunda yardım ister. Çok geçmeden Kazasker Memikzâde Mustafa Efendi tarafından üç yıllığına Malatya kadılığına atanır. Ne var ki burada da daha dört ay geçmeden görevinden uzaklaştırılır. Ancak birçok sıkıntı yaşadığı Malatya'yı hatıratında memnuniyetle anar: "Burası eski, nazif bir beldedir. Ahâlîsinin yaşantısı latiftir. Ulemâsı, eşrâfı ve fukarâsı şer'-i Nebeviyye'ye itaatkârdırlar".⁹⁶ Kısa süre Sivas'ta kadılığının ardından 1650 yılı başlarında Hama kadılığına atanır. Burada Kâdirî şeyhi Şerefeddin Kâdirî'den tövbe, inâbe, biat, kisve ve hilâfet alır. Temelde Celvetî olmakla birlikte Kâdirîlik'le de irtibat kurmuş 14 ay sonra döndüğü Aksaray'da elde ettiği hilâfetle Sofular mahallesi mescidinde (o dönemki adıyla Tırzâr mescidi) Kâdirî zikirleri tertip etmiştir.

1652 Kasımında tekrar İstanbul'a gider ve Kazasker Bâlizâde Mustafa Efendi'nin mülâzımlığına getirilir. Kısa süren bu görevinden çok memnun ayrılmaz. Zira Kazasker Efendi "Fazl ve kemâliyle bilin"mesine rağmen "ilmiyle âmil değildir ve Rüşvet yem"tedir. Kadılık makamlarını kısa sürelerle vaktinden önce vermektedir".⁹⁷ 13 Kasım 1653'te şeyhülislam Ebû Saîd Efendi'nin elini öpüp Antakya kadılığına atanır.

Rızâyî'yi 1658 Manisa-Alaşehir'de kadı olarak görürüz. Burada Kuşadası Celvetî halifesi Pâlânî Şeyh Mustafa Efendi ile irtibattadır. 1661 yılında dönemin Celvetî şeyhi Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'yi ziyaret maksadıyla İstanbul'dadır. 1662-63 arasında Adana'da kadılığında iken hacca gider. 1664-65 yıllarında Kastamonu kadısı, takip eden yıl ise Sakarya-Akyazı kadı-naibidir. Ardından şeyhinin ölümü üzerine İstanbul'a döner. Bilinen son görevi ise İstanbul'da Balat kadı nâibliğidir. Bu dönemde *Cûy-ı Rahmet* adını verdiği Gülistân şerhini telif etmeye başlamış ve 1670'te tamamlamıştır. Rızâyî bu sırada 71 yaşındadır. Rızâyî'nin ne zaman ve nerede vefat ettiği maalesef belli değildir. Ancak 1676'da Abdurrahman İmâdî'nin bir eserini *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik* adıyla istinsah ettiği bilinmektedir.

Hasan Rızâyî'nin adı Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde "*El-Hac Seyyid Hasan Efendi Câmî-i Başköprü kurbunda bir câmî-i dil-küşâ ve şîrindir*" sözleri ile geçer.⁹⁸

⁹⁵ Rızâyî, Mahmûdiye 195a. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkitetü's-Sâlikin ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 194.

⁹⁶ Rızâyî, Mahmûdiye 196a. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkitetü's-Sâlikin ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 196.

⁹⁷ Rızâyî, Mahmûdiye 198a. İlgili yer için bk. Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkitetü's-Sâlikin ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 199.

⁹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 3, s. 116.

Hasan Kamil Yılmaz, daha önce zikredilen eserinde Hüdâyî'nin doğum yeri bahsinde, *Hasan Rızâyî Divanı*'ndan bir alıntı yaparak, Rızâyî'nin, divanını 1666 yılında (Hüdâyî'nin ölümünden 29 yıl sonra) yazdığını dile getirir.⁹⁹

13. MUSTAFA (ŞEYH MUSTAFA BABA)

Aksaray Tarihi'nde Konyalı tarafından *şeyh, şair ve hayır sahibi* başlığı altında şair Mustafa'ya yer verilmiştir. Aksaray Meydan Mahallesi'nde türbesi bulunan şair Mustafa daha ziyade *Şeyh Mustafa Baba* ismiyle şöret bulmuştur. Halvetî şeyhlerinden olduğu anlaşılan Şeyh Mustafa Baba'nın bir de divanı bulunmaktadır.

Konyalı doğum tarihinin tespit edilmediğini söyler. Şeyh Mustafa'ya ait divanın orijinal bir nüshasına da ulaşamadığı Konyalı'nın aktardıkları arasındadır. Konyalı şair Mustafa hakkındaki bilgileri Ali Gürün isimli bir zâtın kendisine ulaştırdığı bilgilerden aktarmıştır.¹⁰⁰

Konyalı, Ali Gürün tarafından kendisine ulaştırılan bilgiler içinde Şeyh Mustafa'ya ait olan şu beyitleri de nakleder:

Allah birdir oldur evvel ü âhir ol sultânü'l-bakâ

Mazhar-ı Hak Resûlullah-ı Hak Muhammed Mustafa

Bârî teâlâdan ol enbiyâda açtı bâb

Kimine verdi yüz suhuf kimine verdi kitâb

Âl-i Osman Sultan ibn-i Sultan Murad

Hadi'nin hidayetinden gölgesidir Padişah

SONUÇ

XIII. ve XIX. yüzyıllar arasında şiirimizin Aksaray'daki serüveni sûfî muhitlerin etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde şiirleri ile öne çıkan isimler çoğunlukla tasavvufî çevrelerin önemli şahsiyetleri olarak temâyüz ederler. Bu yüzyıllarda eser vermiş şairlerin birçoğu tasavvufî neşve ile eserlerini kaleme almışlardır. Bu şairler şiirlerini sanat endişesi gütmeden nazmettikleri için bu dönem Aksaray'ının klasik manzum eserlerinde sanattan ziyade didaktik, dinî ve nasihatvârî bir havanın hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Aksaray'da, genel karakterine tasavvufî düşüncenin şekil verdiği şiir, hikemî hakikatlerin aktarılmasında bir araç olma görevi üstlenir. Bununla birlikte yaşanı-

⁹⁹ Yılmaz, Hasan K., *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, s. 46.

¹⁰⁰ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. 2 , s. 2555.

lan sosyal gerçekliği şiirinde konu edinen; dönemindeki rüşvet, ikiyüzlülük, adaletsizlik gibi toplumsal problemleri şiirinde dile getiren Seyfeddin Muhammed Fergânî'yi de bu farklılaşan yönleriyle unutmamak gerekir. Zirâ klasik döneme geçiş sürecinde yer alan bu şairin içinde yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal problemleri şiirinde önemli rol oynamıştır. Seyfeddin Muhammed Fergânî gibi Seyyid Hasan Rızâyî de iyi bir sosyal gözlemci olup, dönemi olan XVII. yüzyılda içinde yaşadığı ve seyahat ettiği vilayetlerdeki toplumsal problemleri dile getiren bir diğer isim olarak karşımıza çıkmıştır. Şüphesiz bunda şairin farklı vilayetlerde kadılık, müderrislik ve nâiblik görevlerinde bulunması etkili olmuştur.

Aksaraylı şairlerin hemen hemen hepsi dönemin ilim çevrelerinin önde gelen simalarıdır. Bu şairler arasında Türkçe'ye olduğu gibi Arapça'ya ve Farsça'ya hâkim olanlar vardır. Pîrî Mehmet Paşa gibi devletin üst kademelerinde görev almış Aksaraylı bir isim de yine bu şairler arasında yer alır.

Ulaştığımız sınırlı bilgiler ışığında, Aksaray'da klasik dönemde yoğun bir şiir geleneğinden bahsetmek mümkün değildir. Bu çalışmada şiirleri tespit edilebilen on üç kişiye ait biyografik bilgiler verilmiş, bugüne ulaşan şiirlerinden örnekler verilmeye çalışılmıştır. Bu şairlerin eserlerinden önemli bir kısmı bugün elimizde bile değildir. Özellikle geçiş dönemi şairleri hakkında elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, döneme ilişkin detaylı bir incelemeyi ve mukayeseyi zorlaştırıcı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Şairlere ve döneme ilişkin yapılacak yeni çalışmaların alanı daha da aydınlatacağı şüphesizdir.

Kaynakça

- » AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, 2. bs, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
- » AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, 2 Cilt. İstanbul, 1974.
- » AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi*, İstanbul, 1995.
- » *Aksaray ve Cemâleddîn-i Aksarâyî Sempozyumu*, Aksarayî Vakfı Yayınları, Aksaray, 1994.
- » ATEŞ, Ahmet, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî", *Belleter*, Cilt: XXIII - Sayı: 91 - Yıl: 1959 Temmuz, s. 415-456.
- » BOZ, Erdoğan, (hzl.), *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*, T.C. Aksaray Valiliği, Ankara, 2009.
- » _____, "Yûsuf-ı Hakîkî", *DİA*, Ankara 2013, c. 44, s. 10-11.
- » CANKURT, Hasan, Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî *Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miftâhu's-Saâde Adlı Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2013.
- » CEYHAN, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.
- » CUNBUR, Müjgân, "Çelebi Halife Cemâl-i Halvetî Hayatı ve Eserleri", *Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu*, 22-23-24 Ekim 1993, İstanbul 1994, s. 79-89.
- » _____, "Hamidüddin-i Aksarâyî", *Aksaray'da Yunus Emre ve Somuncu Baba*, Aksaray Valiliği Kültür Yayınları, Aksaray 1995, s. 29-38.
- » ÇAĞIRICI, Mustafa, "Çelebi Halife Cemâl-i Halvetî ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- » ÇAVUŞOĞLU, Ali, "Yûsuf-ı Hakîkî'nin Tasavvuf Risâlesi", *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri 2002, s.125-149.
- » _____, *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Tasavvuf Risalesi ve Metalîu'l-İman'ı* (İnceleme-metin), Akçağ Yay.,

- Ankara, 2004.
- » _____, *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâmesi'nin Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.
 - » _____, *Yusuf Hakîkî Baba, Mehabet-nâme*, Aksaray Belediyesi, Ankara 2009.
 - » ERDAL, Zekai, "Beramuniye (Taciye) Medresesi", *Kırk Bir Kere Aksaray*, C. 1, S. 1, Aksaray 2012.
 - » EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, (hz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kültür Sanat Yayıncılık, C. 3, İstanbul 1999.
 - » DERDİYOK, İ. Çetin, *Cemâli, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı*, Sources of Oriental Languages and Literatures 23, Harvard University, 1994.
 - » _____, İ. Çetin, *Cemâli, Miftâhü'l-Ferec*, (Tenkitli Metin), Türkoloji Araştırmaları, Adana, 1998.
 - » DEVLETŞAH, *Devletşah Tezkiresi*, (çev. N. Lugal), 2 Cilt, MEB Basımevi, Ankara, 1963.
 - » ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, 3 Cilt, İstanbul, 1944.
 - » GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Melamîlik ve Melamiler*, İstanbul, 1931.
 - » HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacût-Tevârih*, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, 5 Cilt, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979.
 - » HORATA, Osman, *Cemâli, Hümâ ve Hümâyûn*, (Gülşen-i Uşşâk) İnceleme, Tenkitli Metin, Doktora Tezi, Ankara, 1990.
 - » İPEKTEN, Halûk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KB Yayınları, Ankara 1988.
 - » KEMİKLİ, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfd ü Muhtasar*, Kitabevi, İstanbul, 2003.
 - » KILIÇ, Filiz, *Aşık Çelebi, Meşâirü's-Şuarâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010.
 - » KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, 2 Cilt, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1974.
 - » KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 9. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
 - » KUT, Günay, "Cemâli", *DİA*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 316-317.
 - » KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Vezir-i A'zam Pîri Mehmed Paşa*, Damla Ofset, Konya, 1994.
 - » _____, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi, Aksaray Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
 - » _____, "Pîri Mehmed Paşa", *DİA*, İstanbul, 2007, C. 34, s. 280-281.
 - » LATİFİ, *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (İnceleme-Metin), (R. Canım). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000.
 - » MEHMED SÜREYYÂ, *Sicill-i Osmânî*, 3 Cilt, İstanbul, 1311.
 - » BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
 - » OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul, 1998.
 - » RİZÂYÎ el-AKSARÂYÎ, Seyyid Hasan, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, vr.14b, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Nr. 41.
 - » ŞAHİN, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, İstanbul, 2009, C. 37, s. 377-378.
 - » ŞAHİN, İhan, "Aksaray", *DİA*, İstanbul, 1989, C. 2, s. 291-292.
 - » TANCİ, MUHAMMED, *İbni Batûta Seyahatnâmesi "Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr"*, Cilt I-II, Sadeleştiren ve Basiya Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
 - » TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî -Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, 2 Cilt, Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.
 - » TURAN, Muhittin, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies*, C. 7/4, 2012, s. 2939-2992.
 - » *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Komisyon)*, "İsmâil Ma'sûkî", *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s.112-114.
 - » YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfler Devlet ve Ulemâ*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 390-392.
 - » YILMAZ, Hasan K., *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2011.